

Voorrang van VN-recht op mensenrechten in Nederland

de Vries, A.; Middelburg, M.J.

Published in:
Nederlands Juristenblad

Publication date:
2013

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
de Vries, A., & Middelburg, M. J. (2013). Voorrang van VN-recht op mensenrechten in Nederland: HR sanctieregeling Iran, een stap richting HvJ Kadi? *Nederlands Juristenblad*, 88(24), 1567-1570.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright, please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Voorrang van VN-recht op mensenrechten in Nederland

HR Sanctieregeling Iran, een stap richting HvJ Kadi?

Anne de Vries-Stotijn en Annemarie Middelburg, datum 07-06-2013

Datum

07-06-2013

AuteurAnne de Vries-Stotijn en Annemarie Middelburg^[1]**Auteursprofiel**

A. Middelburg

A. de Vries-Stotijn

JCDI

JCDI:ADS1879:2

Vakgebied(en)

Internationaal publiekrecht / Mensenrechten

Staatsrecht / Grondrechten

Internationaal publiekrecht / Algemeen

Internationaal publiekrecht / Bijzondere onderwerpen

Staatsrecht / Rechtspraak

Wetgeving

art. 103 VN-Handvest; art. 1 EVRM;

Uit *Kadi* volgt, aldus het Gerechtshof 's-Gravenhage in de zaak *Sanctieregeling Iran*, dat het de nationale rechter 'a fortiori' vrij staat om nationale uitvoeringsmaatregelen van VN-verplichtingen aan fundamentele grondrechten te toetsen. Deze uitspraak markeerde een grote stap in de Nederlandse mensenrechtenbescherming. De Hoge Raad is iets minder expliciet. Enerzijds legt de Hoge Raad de nadruk op de voorrang van het VN-recht ex art. 103 VN-Handvest, anderzijds wordt de uitspraak van het gerechtshof bevestigd. Een voorzichtige conclusie is dat hiermee de toepasselijkheid van *Kadi* in Nederland is vast komen te staan.

Hof van Justitie EU 3 september 2008, *NJ* 2009/38; HR 14 december 2012, *RvdW* 2013/38;

Inleiding

De Hoge Raad oordeelde onlangs dat de Sanctieregeling Iran (hierna: Sanctieregeling), die Iraniërs op grond van hun nationaliteit uitsluit van bepaalde universitaire opleidingen, in strijd is met het discriminatieverbod.^[2] Eerder oordeelden de rechtbank^[3] en het gerechtshof^[4] al dat de Sanctieregeling discriminatoir is. De Staat betoogde tevergeefs dat VN-recht verplichtte tot het maken van een onderscheid naar nationaliteit, zodat de Nederlandse rechter de Sanctieregeling niet aan het gelijkheidsbeginsel zou mogen toetsen. Hiermee raakt de zaak aan de omstreden voorrang van het VN-recht op mensenrechtenverdragen die in de geruchtmakende *Kadi & Al Barakaat*-uitspraak van het Hof van Justitie^[5] (HvJ) werd ingeperkt.^[6] Het Gerechtshof 's-Gravenhage besliste in haar uitspraak over de Sanctieregeling dat *Kadi* 'a fortiori' meebrengt dat de Nederlandse rechter de regeling kan toetsen aan Europese grondrechten: een vergaande uitspraak en een novum in het Nederlandse recht. De Hoge Raad laat zich minder expliciet uit over de gevolgen van *Kadi* voor Nederland, maar bevestigt wel de uitspraak van het hof en daarmee ook de toepasselijkheid van *Kadi* in Nederland.

De Sanctieregeling Iran

In 2008 werd in de Sanctieregeling een verbod opgenomen om Iraanse onderdanen, behoudens een ontheffing, toegang te verlenen tot negen masteropleidingen op het gebied van de nucleaire wetenschappen.^[7] De uitsluiting 'a fortiori' beoogt te voorkomen dat Iraniërs in aanraking komen met nucleaire kennis die zou bijdragen aan de ontwikkeling van kernwapens in Iran. Het verbod strekt tot uitvoering van een kennisembargo tegen Iran, ingesteld door de VN-veiligheidsraad bij Resolutie 1737.^[8] De Sanctieregeling is zwaar onder vuur komen te liggen. Het verbod zou niet doeltreffend zijn en bovendien zeer kwetsend en stigmatiserend voor Iraniërs in Nederland.^[9]

In een door gedupeerde Iraniërs tegen de Sanctieregeling aangespannen procedure betoogde de Staat dat de regeling

onderscheid maakt naar nationaliteit omdat VN-Resolutie 1737 daartoe verplicht. Aangezien deze resolutie zelf onderscheid maakt tussen Iraanse en niet-Iraanse onderdanen, kan daar niet vrijelijk van worden afgeweken, aldus de Staat. De nationale rechter mag de Sanctieregeling daarom niet aan het gelijkheidsbeginsel toetsen. De verplichting om uitvoering te geven aan Resolutie 1737 gaat volgens de Staat ingevolge art. 103 VN-Handvest boven de verplichting het gelijkheidsbeginsel te respecteren.^[10] Art. 103 VN-Handvest bepaalt dat bij strijdigheid tussen verplichtingen van VN-leden krachtens het VN-Handvest en andere internationale verplichtingen, de verplichtingen krachtens het Handvest voorrang hebben.

Voorrang van VN-recht op mensenrechten: discussie onder de Europese rechters

De vraag of VN-verplichtingen voorrang hebben op mensenrechtenverdragen is al meerdere malen aan de orde geweest bij het EHRM. Het EHRM stelde zich in de *Bosphorus*-zaak aanvankelijk terughoudend op.^[11] Ierland had in deze zaak een Joegoslavisch vliegtuig in beslag genomen ter uitvoering van een VN-sanctieregeling, overgenomen in een EU-verordening.^[12] De exploitant van het vliegtuig betoogde dat dit een schending was van zijn eigendomsrecht (art. 1 Eerste Protocol EVRM). Het EHRM bepaalde dat geen beroep kan worden gedaan op het EVRM als een EU-maatregel de lidstaten geen enkele beoordelingsruimte laat. Anderzijds hield het EHRM in uitzonderlijke gevallen wel de deur open voor een mogelijke toetsing, namelijk bij een manifeste schending van het EVRM.^[13] Uit de rechtspraak blijkt dat een manifeste schending niet snel wordt aangenomen.^[14] In 2007 bevestigt het EHRM de Bosphorus-doctrine in onder meer de *Behrami and Saramati*-zaak,^[15] de *Gajic*-zaak^[16] en de *Kasumay*-zaak.^[17] Hierin houdt het EHRM vast aan de bijzondere plaats die de VN in de internationale rechtsgemeenschap inneemt, onder verwijzing naar art. 103 VN-Handvest. Kennelijk ziet het EHRM de doelstelling van het VN-Handvest om de internationale vrede en veiligheid te handhaven als superieur aan de doelstelling van het EVRM om de mensenrechten te eerbiedigen.

In september 2008 kwam het HvJ tot een heel andere conclusie in de geruchtmakende *Kadi & Al Barakaat*-zaak.^[18] De vraag was of de EU uitvoering mocht geven aan een VN-Veilighedsraad resolutie die voorzag in de bevrozing van banktegoeden van vermeende terroristen zonder dat deze (rechts)personen daartegen in beroep konden bij een onafhankelijke rechter.^[19] Het Gerecht van Eerste Aanleg (GvEA) oordeelde dat, hoewel er sprake was van een schending van het recht op een eerlijk proces en het recht op eigendom, dit niet kon leiden tot vernietiging van de verordening.^[20] Toetsing daarvan zou indirect leiden tot toetsing van de VN-resolutie, wat onder meer in strijd is met art. 103 VN-Handvest. De VN-resolutie zou alleen geen voorrang hebben bij strijd met normen van *ius cogens*: hogere internationale normen waaraan alle internationale instanties onvoorwaardelijk gebonden zijn.^[21]

Het HvJ oordeelt anders: de Europese rechter dient EU-regelgeving te toetsen aan de grondrechten die behoren tot de algemene beginselen van gemeenschapsrecht.^[22] Dit geldt ook als een verordening uitvoering geeft aan een VN-resolutie: een dergelijke verordening geniet geen immuniteit van jurisdictie.^[23] Dit is een baanbrekende uitspraak. Er bestond in *Kadi* geen enkele implementatievrijheid, waardoor toetsing van de EU-verordening er feitelijk toe leidde dat de EU geen uitvoering meer zou kunnen geven aan de VN-resolutie. De uitspraak heeft veel stof doen opwaaien, omdat het HvJ de VN-resolutie indirect zou beoordelen op haar rechtmatigheid, terwijl de EU op de internationale ladder onder de VN staat.^[24] Opvallend is dat het Gerecht EU (de opvolger van het GvEA) in *Kadi II* een uitvoerige opsomming geeft van deze kritiek. Niettemin ziet het Gerecht zich genoodzaakt de *Kadi*-uitspraak te volgen vanwege zijn aan het HvJ ondergeschikte positie.^[25]

Het HvJ bleef in de *Hassan and Ayadi*-zaak vasthouden aan de *Kadi*-lijn.^[26] Recente jurisprudentie suggereert dat ook het EHRM richting *Kadi* aan het opschuiven is. In *Nada*^[27] betoogde Zwitserland dat een verbod voor de klager om door Zwitserland te reizen niet kon worden opgeheven zolang zijn naam op een VN-antiterrorisme lijst^[28] stond. Aangezien alle verdenkingen inmiddels waren vervallen, oordeelde het EHRM dat er sprake was van een schending van het recht op een effectief rechtsmiddel (art. 13 EVRM). Onder verwijzing naar *Kadi*, wijst het Hof erop dat Zwitserland zich niet louter kan beroepen op de bindende aard van de VN-Veilighedsraad resolutie. Hiermee lijken het HvJ en het EHRM dichterbij elkaar te komen.^[29] Interessant is of het EHRM deze lijn zal doorzetten in de nog aanhangige *Al Dulimi*-zaak^[30], waarin de omstandigheden vergelijkbaar zijn met die in *Nada* en *Kadi*.

De gevolgen van *Kadi* voor Nederland

Het HvJ laat zich in *Kadi* niet uit over de consequenties van de uitspraak voor de lidstaten. Hierdoor is discussie ontstaan over de gevolgen van *Kadi* in Nederland.^[31] Tot het HvJ deze kwestie verduidelijkt, zal het aan de nationale rechters zijn om te bepalen in hoeverre ze de *Kadi*-lijn volgen. *HR Sanctieregeling Iran* is vooralsnog een van de weinige Nederlandse zaken waar deze kwestie aan de orde is gekomen.

De rechtbank oordeelt dat ingevolge art. 103 VN-Handvest een resolutie van de VN-Veilighedsraad van hogere orde is dan andere verdragsbepalingen. De rechtbank zou de Sanctieregeling niet aan het gelijkheidsbeginsel hebben kunnen toetsen indien Resolutie 1737 de wijze waarop de Sanctieregeling is ingericht dwingend zou hebben voorgeschreven.^[32]

Het gerechtshof oordeelt anders. Het stelt:

“Ook [...] indien resolutie 1737 wel zou dwingen tot het maken van onderscheid tussen personen van Iraanse en personen van andere nationaliteit, gaat het betoog van de Staat niet op. Immers de omstandigheid dat de Sanctieregeling strekt ter uitvoering van een resolutie van de VN Veiligheidsraad [...], betekent niet dat de Sanctieregeling niet kan worden getoetst aan de grondrechten die zijn verankerd in het EVRM en het gemeenschapsrecht, waaronder het gelijkheidsbeginsel en het verbod op discriminatie wegens nationaliteit.”

Onder verwijzing naar *Kadi* concludeert het hof: *“A fortiori staat het het hof vrij de Sanctieregeling aan deze grondrechten te toetsen.”* De rechtbank heeft volgens het hof ten onrechte geoordeeld dat bij gebrek aan implementatievrijheid toetsing aan de grondrechten ingevolge art. 103 VN-Handvest niet mogelijk is.^[33] Het hof neemt in deze zaak een controversieel en baanbrekend standpunt in: vooralsnog heeft geen andere Nederlandse rechter zich zo duidelijk uitgelaten over de toepasselijkheid van *Kadi* in Nederland. Ook indien een VN-resolutie op nationaal niveau wordt geïmplementeerd, mag dit geen strijd opleveren met grondrechten. De uitspraak sluit aan bij een advies van de Staatscommissie Grondwet in 2010 om art. 94 Grondwet zo te wijzigen dat bepalingen van verdragen en besluiten van volkenrechtelijke organisaties geen toepassing vinden bij strijd met fundamentele Nederlandse grondrechten.^[34]

Het is niet verwonderlijk dat een van de hoofdvragen in cassatie was of *Kadi* inderdaad ‘a fortiori’ in Nederland van toepassing is.^[35] De Hoge Raad beantwoordt deze vraag helaas minder duidelijk. Als uitgangspunt geldt volgens de Hoge Raad dat ingevolge artikel 103 VN-Handvest verplichtingen krachtens het VN-Handvest voorrang hebben.^[36] Dit is in lijn met een uitspraak van de Hoge Raad over VN-aansprakelijkheid voor de genocide in Srebrenica. Onder verwijzing naar jurisprudentie van het EHRM^[37], bepaalde de Hoge Raad dat de VN absolute immuniteit geniet die ingevolge art. 103 VN-Handvest voorgaat op het recht op toegang tot de rechter (art. 6 EVRM).^[38] Eerder oordeelde de Afdeling Bestuursrechtspraak^[39] dat de weigering van de Staat om VN-documenten over de VN-vredesoperatie in Srebrenica openbaar te maken, gelet op het VN-Immunitetsverdrag, rechtmatig was. Volgens de Afdeling volgt uit *Kadi* dat de rechter onbevoegd is om VN-recht te toetsen. Kennelijk meent de Afdeling dat toetsing van de weigering om de VN-documenten openbaar te maken, rechtstreekse toetsing van het VN-Immunitetsverdrag zou opleveren.^[40]

Onder verwijzing naar *Kadi* stelt de Hoge Raad vervolgens:

“Het Handvest VN laat de leden in beginsel de vrije keuze tussen de verschillende mogelijkheden van omzetting in hun nationale rechtsorde. De uitvoering dient te geschieden volgens de in de nationale rechtsorde toepasselijke regels. De verplichting de resolutie uit te voeren laat dan ook onverlet dat de Staat bij die uitvoering acht dient te slaan op zijn andere internationale verplichtingen, met name waar het de eerbiediging van grondrechten betreft. Daarom dient de rechter de uitvoering die de Staat aan Resolutie 1737 heeft gegeven in beginsel volledig te toetsen aan de grondrechten die behoren tot de algemene beginselen van gemeenschapsrecht (vgl. HvJEG 3 september 2008, zaken Kadi en El Bakaraat, C-402/05 P en 415/05 P, LJV BF7850, NJ 2009/38, rov. 285 – 326).”

De verwijzing naar *Kadi* is in deze context opmerkelijk, aangezien daarin de VN-resolutie nu juist geen ruimte liet om de resolutie mensenrechtenconform uit te voeren. Volgens de Hoge Raad dient de rechter bij een beroep op de voorrangregel uit art. 103 VN-Handvest te onderzoeken of daadwerkelijk sprake is van een strijdigheid van internationale verplichtingen.^[41] Bij de Sanctieregeling Iran speelt volgens de Hoge Raad de conflictsituatie uit art. 103 VN-Handvest niet. Resolutie 1737 had kunnen worden uitgevoerd zonder daarbij het gelijkheidsbeginsel te schenden,^[42] bijvoorbeeld door te kiezen voor een algemene screening van alle studenten ongeacht hun nationaliteit.^[43] Door enerzijds de nadruk te leggen op de uitvoeringsvrijheid die de Staat had, maar anderzijds te verwijzen naar *Kadi*, geeft de Hoge Raad een onduidelijke boodschap af over de toepasselijkheid van *Kadi* in Nederland. Niettemin heeft de Hoge Raad de uitspraak van het hof in zijn geheel bevestigd, dus ook de overweging dat *Kadi* van toepassing is in Nederland. Daarmee lijkt de toepasselijkheid van *Kadi* in Nederland nu ook in hoogste instantie bevestigd.

Een voorzichtige stap richting Kadi?

Waar de rechtbank art. 103 VN-Handvest strikt toepast, heeft het Gerechtshof 's-Gravenhage als eerste Nederlandse rechter *HvJ Kadi* in Nederland van toepassing verklaard. Uit *Kadi* volgt, aldus het hof, dat het de nationale rechter ‘a fortiori’ vrij staat om nationale uitvoeringsmaatregelen van VN-verplichtingen aan fundamentele grondrechten te toetsen. Dit is een grote stap in de Nederlandse mensenrechtenbescherming. De Hoge Raad is minder expliciet. Enerzijds legt de Hoge Raad de nadruk op de voorrang van het VN-recht ex art. 103 VN-Handvest, anderzijds wordt de uitspraak van het hof bevestigd. Een voorzichtige conclusie is dat hiermee de toepasselijkheid van *Kadi* in Nederland is vast komen te staan. Dit past in de internationale ontwikkelingen, waarbij ook het EHRM steeds meer richting *Kadi* opschuift.

De vraag is in hoeverre de uitvoering van VN-recht nog wordt gegarandeerd, als de Europese en nationale rechters grondrechten laten prevaleren boven VN-verplichtingen. Niettemin blijft bescherming door de Europese en nationale rechter nodig zolang er voor private partijen geen goede rechtsbescherming op VN-niveau bestaat.^[44] Zoals A-G Maduro in de *Kadi*-zaak opmerkt: *“In times where the risk of threats to international peace and security are considered to be extremely high, there is a risk that the fundamental rights of individuals become subordinate to political motives and the fears of the*

Voetnoten

[1]

A. de Vries-Stotijn is master student Tilburg University en adviseur aan de kant van de Iraniërs in deze zaak bij het Gerechtshof. M.J.Middelburg LLM is promovenda op het gebied van mensenrechten en vrouwenbesnijdenis in Afrika bij onderzoeksinstituut INTERVICT, Tilburg University.

[2]

HR 14 december 2012, *NJB* 2013; 64, *RvdW* 2013, 38.

[3]

Rb. 's-Gravenhage 3 februari 2010, *LJN* BL1862.

[4]

Hof 's-Gravenhage 26 april 2011, *JB* 2011, 160, m.nt. R.J.B. Schutgens.

[5]

HvJ EG 3 september 2008, nr. C-402/05 en C-415/05, *Jur.* 2008, p. I-6351, *NJ* 2009/38, m.nt. Mok (*Kadi & Al Barakaat*).

[6]

Voor een recente bespreking van de conclusie van A-G Bot in de *Kadi II*-zaak zie: A. Schild, 'Rechtsbescherming bij plaatsing op een VN-terrorismelijst. De conclusie van A-G Bot in de *Kadi II*-zaak', *NJB* 2013/950, afl. 18, p. 1197-1200.

[7]

Regeling van de Minister van Buitenlandse Zaken in overeenstemming met de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap van 23 juni 2008, nr. DJZ/BR/0588-08, *Stcrt.* 2008, 124, p. 9, zie art. 2a. Aanvankelijk gold er ook een verbod tot betreding van bepaalde locaties waarvan geen ontheffing mogelijk was.

[8]

Par. 17 van Resolutie 1737; door de EU overgenomen in art. 6 van het Gemeenschappelijk Standpunt 2007/140/GBVB van de Raad van 27 februari 2007 betreffende beperkende maatregelen tegen Iran, *PbEU* 2007, L 61/49.

[9]

F. Coomans, 'Toegang tot onderwijs ook voor Iraanse studenten', *NJCM Bulletin* (33)2008-7, p. 958-960; A. Cuyvers, 'Verboden voor Iraniërs', *AA* 2010, p. 771-780; A.B. Terlouw, *Angst en regelgevingonderscheid door de overheid op grond van nationaliteit, afkomst en religie*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2009, p. 17-37.

[10]

HR Sanctieregeling Iran (n. 2), r.o. 3.5.

[11]

EHRM 20 juni 2005, nr. 45036/98 (*Bosphorus Airline vs. Ierland*).

[12]

Verordening (EEG) nr. 990/93 van de Raad van 26 april 1993 betreffende de handel tussen de Europese Economische Gemeenschap en de Federatieve Republiek Joegoslavië (Servië en Montenegro), *PbEG* 1993, L 102, p. 0014-0016.

[13]

M. Heldeweg, *Rechtsvorming en governance*, Deventer: Kluwer 2006, p. 106-107.

[14]

Zie bijv. EHRM 20 januari 2009 (ontv.), nr. 13645/05, *EHRC* 2009/56, m.nt. M. Bulterman; *AB* 2009, 310, m.nt. T. Barkhuysen & M.L. van Emmerik; *NJ* 2010/266, m.nt. E.A. Alkema (*Coöperatieve Producentenorganisatie van de Nederlandse Kokkelvisserij e.a. vs. Nederland*).

[15]

EHRM 2 mei 2007, nr. 71412/01 (*Behrami en Behrami vs. Frankrijk*), nr. 78166/01 (*Saramati vs. Frankrijk, Duitsland en Noorwegen*).

[16]

EHRM 28 augustus 2007, nr. 31446/02 (*Gajic vs. Duitsland*).

[17]

EHRM 5 juli 2007, nr. 6974/05 (*Kasumaj vs. Griekenland*).

[18]

HvJ *Kadi* (n. 5). Uitgebreid over deze zaak: A. Cuyvers, 'Tussen Scyllii en Charybdi: terrorisme, rechtsbescherming en de verhouding tussen rechtsordes in *Kadi*.' *AA* 2009, p. 155-164.

[19]

Voor een uitgebreidere bespreking van de feiten en het gebrek aan rechtsbescherming op VN-niveau, zie: Schild 2013 (n. 6).

[20]

Zie uitgebreid: R.H. van Ooik & R.A. Wessel, 'De Yusuf en Kadi-uitspraken in perspectief. Nieuwe verhoudingen in de interne en externe bevoegdheden van de Europese Unie', *SEW*2006-6, p. 231-242.

[21]

GvEA 21 september 2005, nr. T-315/01 *Jur.* 2005, p. II-3649 (*Kadi vs. Raad*) en nr. T-306/01, *Jur.* 2005, p. II-3533 (*Yusuf en AlBarakaat vs. Raad*), par. 182-184, 221-226 en 230.

[22]

HvJ Kadi (n. 5), par. 283-285 en 303-304.

[23]

HvJ Kadi (n. 5), par. 299-309.

[24]

G. Búrca, *The European Court of Justice and the International Legal Order after Kadi*, Jean Monnet Working Paper No. 1/09; I. Österdahl, *Defer and rule: The relationship between the EU, the European Convention on Human Rights and the UN*, Uppsala Faculty of Law Working Paper 2012:5, p. 9-12. Positiever: J. Kokott & C. Sobotta, 'The Kadi Case – Constitutional Core Values and International Law – Finding the Balance?', *EJIL* (23)2012-4, p. 1015-1024.

[25]

Gerecht EU 30 september 2010, nr. T85/09, *EHRC* 2010, 134, m.nt. Cuyvers (*Kadi vs. Commissie*), par. 113-121.

[26]

HvJ 3 december 2009, nr. C-399/06 P en C-403/06 P, *Jur.* 2009, p. I-11393 (*Faraj Hassan en Chafiq Ayadi vs. Raad en Commissie*).

[27]

EHRM 12 september 2012, nr. 10593/08, *EHRC* 2012, 217, m.nt. I.H. Scheltema (*Nada vs. Zwitserland*).

[28]

UN Security Council Resolution 1390 of 16 January 2002.

[29]

Zo ook I.Österdahl (n. 24).

[30]

EHRM 12 maart 2009, nr. 5809/08 (*Al Dulimi vs. Zwitserland*).

[31]

Kamerstukken I 2008/09, 28 764, N.

[32]

Rb. 's-Gravenhage (n. 3), r.o. 4.6.

[33]

Hof 's-Gravenhage (n. 4), r.o. 5.5.

[34]

Rapport Staatscommissie Grondwet 2010, 11 november 2010, p. 125-135; R.J.B. Schutgens in zijn noot bij de uitspraak van het Gerechtshof (n. 4).

[35]

HR Sanctieregeling Iran (n. 2), conclusie A-G Vlas, punt 2.21-2.23.

[36]

HR Sanctieregeling Iran (n. 2), r.o. 3.6.1.

[37]

EHRM *Behrami and Saramati* (n. 15).

[38]

HR 13 april 2012, *NJB* 2012/987, afl. 17, p. 1204; *RvdW* 2012, 579, r.o. 4.3.4-4.3.6.

[39]

ABRvS 3 maart 2010, *AB* 2010, 109, m.nt. P.J. Stolk.

[40]

Stolk is positief in zijn noot. Kritisch: W. Hins, 'Moeders van Srebrenica/Minister van Defensie', *Mediaforum* 2010-5, p. 181-185.

[41]

HR Sanctieregeling Iran (n. 2), r.o. 3.7.2.

[42]

HR Sanctieregeling Iran (n. 2), r.o. 3.6.2, 3.7.3-3.8.2.

[43]

HR Sanctieregeling Iran (n. 2), r.o. 3.8.2.

[44]

Art. 24 Statuut van het Hof van Justitie. Uitgebreid hierover: M. Nettesheim, 'U.N. Sanctions against individuals – A challenge to the architecture of European Union Governance', *CML Rev* (44)2007, p. 568; I. Cameron, 'UN Targeted Sanctions, Legal Safeguards and the ECHR', *Nordic Journal of International Law* (72)2003, p. 159-214.

[45]

Conclusie van A-G Poiares Maduro in zaak C-402/05 P van 16 januari 2008, par. 45.